

Robert Corrado Ganzoni : vegl cusglier gubernativ : 7 settember 1884, 20 gün 1963

Autor(en): **Schorta, Andrea**

Objekttyp: **Obituary**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **77 (1964)**

PDF erstellt am: **16.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Robert Corrado Ganzoni

vegl cusglier guvernativ

* 7 settember 1884, † 20 giün 1963

dad Andrea Schorta

L'inviern da l'an 1922 o 1923 sar professor Niculin Gisep avaiva stimulà a trais o quatter scolars rumantschs da la Scoula chantunala da tour part sco giasts a la radunanza da delegats da la «Lia ruman-tscha». Cun ün miel battacour ais eir il scriptur da quaistas lingias entrà illa bella saletta dal «Monopol» a Cuaira (hoz büros dal Cuman-dal circuit militar), ed as tschantet giosom maisa tanter seis amis plü vegls. I saran stats preschaints üna vainchina da delegats our da tuot nossas valladas, homens per part bainischem süls ans cun barbas grischas e nairas ed eu crai dad avair vis là per la prüma jada al magiur Tumasch Gross da Tschierv (il prüm chaschier da la Società retorumantscha), vegl cusglier naziunal Andréa Vital da Ftan (president da quella dal 1898 al 1925), Jon Clos Brunner da Lavin (editur da la Chasa Paterna), Andreia Steier da Riom, prof. Chasper Pult da Sent (redactur dal DRG) e sco'l plü giuven tanter ils barbüts il landamma d'Engiadin' ota, dr. Robert Ganzoni. In üna posetta tanter duos tractandas gnit el nan tals scolars, as indreschit da lur noms, lur intenziuns professiunalas ed ans bandunet lura darcho cun ün cordial incuraschamaint da seguir cun interess a las dumandas ventiladas in quai nov forum rumantsch, al qual nus sves faran part in pacs ans. Ils peds da l'hom da cumparsa nöbla nun han mancà lur effet, e quel prüm inscunter ais dvantà almain per mai il cumanzamaint d'üna cooperaziun a favur da nossa lingua d'ürant 40 ans.

Robert Ganzoni ais nat ils 7 settember 1884 a Schlarigna sco figl da Robert Antoni e dad Ursulina nata Tognoni. Schlarigna eira quella vouta amo il cumün preponderantamaing agricul chi avaiva mantgnü il character prüv, cha inscuntrains aint illas novellas da

Giovannes Mathis, mort l'an 1912. El eira però eir il cumün aint il qual spierts uschè activs e cumpetents sco landamma Zaccaria Pallioppi e seis figl, ravarenda Emil Pallioppi, han ideà e redat lur admirabel «Dizionari», chi per blers decennis restet ün impajabel instrumaint per mincha scriptur e perscrutadur da nossa favella. Quaist ambiaint ha exercità üna ferm' influenza sül giuven sensibel. Là a Schlarigna as sentiv' el il plü vantüraivel eir i'ls ans chi portettan a quaist cumün ün svilup na in tuots grads favuraivel.

Davo avair frequentà las scoulas da seis lö natal as rendet el a Cuaira a la Scoula chantunala e stüdget in seguit giurisprudenza a diversas universitats, l'ultim a Berna, ingio ch'el fet il doctorat. Ant co as stabilir definitivmaing sco advocat in seis Schlarigna absolvèt el amo ün tschert temp da pratcha a Tavo.

La prüma perioda da si' operusità in Engiadina rinserra in sai varsaquants ans dal temp da guerra cun la greiva depressiun economica chi la seguit. La situaziun desperada dals hotels adüsats ad üna cliantella chi spendaiva bler per spür prestige, uossa però vöds ed inabels da pajar ils fits da chapital, avet greivas consequenzas socialas per ün grand numer da famiglias engiadinaisas privadas in pacs ans dals früts da lur lavur. L'occupaziun constanta cun talas relaziuns avrit ils ögls al giuven advocat pels problems socials insomma. Uschè inclegiainsa cha eir d'ürant il temp ch'el servit a seis circol sco landamma, per temps eir sco deputà al Grand Cussagl, güsta quaists problems fütan quels, als quals el dedichet sias megl-dras forzas. Ma eir la situaziun culturala d'Engiadin' ota chi vezzaiva in privel sia veglia favella ladina ed a medem temp üna part da las bellezzas da sia natüra incumparabla il preoccupaiva cuntinuadamaing. Ill' Uniun dals Grischs chattet el il ravuogl tscherchè per organisar la defaisa da la lingua.

L'an 1926 il pövel grischun tschernit a landamma Robert Ganzoni aint il Pitschen Cussagl, ingio chi al gnit affidà il Departamaint d'educaziun e da sanità. In quaist departamaint al suprastet cun regard a nossa favella la spinus' incumbenza da metter term a la guerra ortografica ladina proruotta in connex culla cumpilaziun dal nouv dicziunari ladin da la Lia rumantscha. Las propostas per üna refuorma fattas dals duos redactuors Reto R. Bezola e Rud. O. Tönjachen eiran gnüdas sustgnüdas dals linguists cumpetents e da la Lia rumantscha, ma cumbattüts paschiunadamaing

da tscherts circuls in Engiadina. Il Departamaint d'educaziun gnit sforzà da tour posiziun in merit, eir perche chi as trattaiva da stabilir l'ortografia impegnativa pels nouvs cudeschs da scoula. Dr. Ganzoni as decidet per las innovaziuns, malgrà tuot las innatschas e las greivas consequenzas persunalas chi eiran da prevair. E las consequenzas per sia carriera politica nu fettan spettar lönch: Ils 3 marz 1935 illa tscherna dal rapreschantant grischun aint il Cussagl dals Stadis Robert Ganzoni succombet inaspettadamaing a seis rival. Las vuschs mancantas al avessan stuvü gnir dattas dals Engiadinais, chi separats tras la guerra ortografica e tras cumbats da parti nun as savettan resolver da s'unir a favur da lur cumpatriot, la qualificaziun dal qual eira incontestabla.

La chüra per noss' ierta linguistica ais restada vigurusa d'ürant tuot il temp d'uffizi dal magistrat ladin. D'importanza per noss magisters sun stats pustüt ils cuors linguistics organisats l'an 1931 a Razén, 1932 a Zuoz, 1933 a Breil e 1934 a Savognin, dals quals ils rapports da la Lia rumantscha relateschan il necessari. Ün rapport detaglià dal cuors salvà a Breil ais publichà da dr. Ramun Vieli aint illas Annalas 48, p. 245—293.

Da la blerischma lavur chi aspettaiva cuntinudamaing sül champ dal Departamaint da sanità vulessans manzunar be ün pèr acziuns specialas:

L'an 1930, dimena dal temp cha Robert Ganzoni eira cho da quaist departamaint, gnit constitui il «Fuond Cadonau Pro Juventute». Grazcha ad üna donaziun ourdvard generusa fatta dal Sursilvan Anton Cadonau aposta a favur da la giuventüna grischuna, ais nos chantun daspö il 1930 in possess d'ün chapital da passa ün milliun francs, ils fits dal qual dessan gnir impondüts exclusivamaing a bön dad uffants o dad instituziuns chi s'occupan dal fliamaint, da la chüra ed educaziun da tals, uschè inavant cha que nun ais incumbenza regulara dal stadi. Seguind al cussagl da Ganzoni gnit l'administraziun da quaist nouv fuond missa in man da la «Fundaziun (svizra) Pro Juventute» chi elegia ün comité d'administraziun aposta. Quaist comité dvantet il ravuogl, aint il qual nos cusglier guvernativ sviluppet d'ürant ch'el faiva part a la Regenza, ma na main davo esser turnà a Schlarigna üna quantità d'ideas ed iniziativas, chi dvantettan üna vaira benedicziun. Da sias ideas realisadas nomnainsa in prüma lingia «Giuvaulta», il bagn per uffants,

e la «Chasa per uffants» a Veulden, duos instituts als quals Ganzoni restet attachà fin a sia mort. Da la vastezza dal champ d'operusità chi profitet da sia iniziativa raquinta detagliadamaing seis referat «12 Jahre Fuond Cadonau Pro Juventute» salvà ils 31 d'october 1942 a Cuaira e stampà in üna plaschaivla broschüra cun 26 illustraziuns.

Grazcha a l'iniziativa ed a l'intelligiainta e perseveranta lavur da rav. B. Andry a S-chanf, l'idea d'ün «Asil pels vegls» in Engiadina pigliet già l'an 1941 fuormas plü concretas. Ella chattet eir in dr. Robert Ganzoni ün fidel ami. Las relaziuns amicalas ch'el cultivaiva cun circuls influents da la Svizra bassa fütan in seguit la premissa per la finanziaziun e realisaziun dal proget Chasa Puntota a Scuol.

I nun as po trattar qua dad enumerar tuot las otras acziuns da character social, acziuns cun resultat main visibel, ma suvent na main important, chi gnittan instradadas ed in part eir realisadas dad el in seis nouv ans da cusglier guvernativ. Finin quaista cuorta survista atschegnand a l'«Ordinaziun executiva per la Ledscha federala cunter la tuberculosa» cumpilada interamaing da nos cusglier puter ed acceptada dal Grand Cussagl ils 22 november 1933.

Davo seis retuorn in Engiadina l'an 1936 il district Malögia elegit il versà giurist già stat landamma dal circol sco president dal güdisch districtual; el operet sco tal d'ürant 15 ans. Seis collega, cusglier guvernativ Andrea Bezzola, attesta aint il «Bündner Jahrbuch 1964» p. 166 cha Ganzoni haja accumulì seis dovairs da güdisch in möd exemplar, e cha seis collegas admiraivan seis zeli, seis giudicats radschunaivels e seis character conciliant. — Cha in quaista si' operusità quintaivan dasper ils singuls cas eir las dumandas da princip da la legislatura e da la puniziun, attesta seis tractat «Il dret penel svizzer e la giuventüna» (voir Annalas 57, p. 112). Manzunar vulains amo la cooperaziun dal president dal güdisch vi a la translaziun ladina dal Cudesch penal svizzer.

Redactur dal Fögl d'Engiadina

Per la fin da l'an 1936 il redactur dal Fögl d'Engiadina, sar ravaenda G. P. Guidon giavüschet da's retrar da la redacziun dal Fögl, al qual el avaiva servi daspö il 1916. Vegl cusglier guvernativ dr. Robert Ganzoni, güst sorti da la Regenza et urnà in Engiadina,

as mettet a disposiziun da nossa gazetta ed entret sco redactur da quella in favrer 1937. Ils temps eiran burrascus. In nos chantun ils cumbats da partits tanter liberals e democrats eiran plü fervents co mai, in Engiadina las duos gazettas, Fögl d'Engiadina e Gazetta Ladina ris-chaivan da dvantar organs da partits. Il giavüsch d'üna buna part dals Ladins, da fusiunar las gazettas, giavüsch cha pustüt la giuvna Ladinia, secziun studentica da l'Uniun dals Grischs, nu gniva stangla da pronunzchar, paraiva da dvantar definitivmaing irrealisabel. La vocaziun da redactur, uschigliö spinusa avuonda, impromettaiva suot talas circumstanzas paca satisfacziun ed amo main arcugnuschtscha publica. Ganzoni, hom da parti, convint liberal, avaiva però in mira chosas chi staivan sur ils partits. Sco nouv redactur dal Fögl savet el impedir cha quel as metta o as lascha chatschar in opposiziun a la Gazetta Ladina e cha tuottas duos dvaintan in lur möd fantschellas dals partits politics. Il respet vicendaivel chi regnaiva da prüm d'innan tanter Ganzoni e'l poet vallerder, Men Rauch, redactur da la Gazetta Ladina, füt ün bun garant per ün abalchamaint dals spierts e malspierts partischans, e l'an 1940 la fusiun da las gazettas suot il titul «Fögl Ladin» dvantet realtà. L'Uniun dals Grischs chi promovet quaista fusiun suot la presidenza da sar dr. Ruduolf Champell nun avess pudü chattar ün meglider realisader da quaist plan co Robert Ganzoni. El servit inavant al Fögl Ladin sco redactur puter insembel cun Men Rauch fin l'an 1945, ch'el affidet alura seis post a giunfra Domenica Messmer, chi dal rest daspö blers ans eira la pozza principala da nos Fögl. Eir davo sorti da la redacziun, Robert Ganzoni restet ün collavuratur diligaint e stimà. Ils artichels firmats cun -z- avaivan blers grats lectuors.

Protecciun da la patria e da la natüra

Id ais remarchabel ed insolit, ch'ün hom paschiunà per duman-das socialas possa as dedichar culla medemma paschiun eir a duman-das da la protecziun da la natüra e da la patria. Tar Robert Ganzoni quaista dubla inclinaziun eira unida armonicamaing in üna persuna. Dasper sia lavur d'advocat, da landamma, da güdisch, da commember dal cussagl d'administraziun da l'Ospidal circuital da Samedan, dal Lyceum Alpinum, dal Fuond Cadonau Pro Juventute etc. marchan d'ün cuntin üna o plüssas acziuns da protecziun da las

bellezzas da nossa val alpina. El as rechatta tanter ils prüms chi s'opponan già ant la prüma guerra mundiala cunter il proget barbaric da far our dal lej da Segl ün reservuar da las «Forzas idraulicas bergiagliottas». Eir el ais decis dad impedir ch'üna perla sco quaist lai dvainta per plüs mais da l'an ün pantan da las auas suvent tuorschas da la Fedacla, da l'Ova da Fedoz e da l'Orlegna, per oters mais ün puoz mez vöd cun rivas belmusas e nüdas. La situaziun economica fich disfavuraivla tant da la Bergiaglia co da Segl, ils marenghins esters in part talians chi inchantaivan tant ils cumüns co singuls privats eiran üna pussanza, chi in tals cas solaiva schmerdscher tuots impedimaints. Chi chi vulaiiva s'opponer a quaists gigants stuvaiva savair, cha'l cumbat füss dür e seis esit dal tuot in-tschert. Da talas perspectivias ed eir dad innatschas avertas e zop-padas, polemicas ed attachas persunalas Robert Ganzoni sofriva bainschi, ma nun as laschaiva metter our d'chanvà. Cundun a cundun cun ün pèr amis organiset el la defaisa aint illa secziun engiadinaisa da la Società per la protecziun da la patria fundada l'an 1926, creet plü tard alura la cumünanza Pro Lej da Segl (1944) e reuschit cun agüd da quella a stabilir ün statut da protecziun dal plü bel lai da nos chantun. Il cumbat ais stat dür. La necessità da recumpensar in qualche möd ils cumüns da Segl e Stampa, proprietaris dal lai, avess laschà desperar a bliers, perche i's trattaiva da metter süin maisa l'import da 300 000 francs. Sco commember da la Fundaziun Pro Helvetia (dal 1939 fin 1952) chattet el ün prüm sustegn per seis plans pro'l president da quella, vegl cusglier federal dr. H. Häberlin, a medem temp president da la Società svizra per la protecziun da la natüra. La reuschida det però pür la famosa idea d'ün seguond ami e commember dal Cussagl da la Pro Helvetia, dr. Ernst Laur, quella nempe da ramassar la mera part da l'import necessari vendand ün taler da tschiculatta in tuot la Svizra. Quaista vendita fatta l'an 1945 d'ün temp cha la tschiculatta eira amo raziunada, füt üna sensaziun; il rechav a favur dal Lej da Segl arrivet a la bella somma da 200 000 francs. Il rest gnit finanzià our dad otras funtanas. L'an 1946 pudettan alura gnir firmats ils contrats dals cumüns da Segl e da Stampa cun la Cumünanza «Pro Lej da Segl», areguard l'erecziun d'ün reservat. Il prüm paragraf da quaist memorabel contrat tuna:

«La vschinauncha da Segl (resp. da Stampa) do sieu acconsenti-

maint per cha la Cumünanza Pro Lej da Segl e sieus successuors in dret fatschan tuots pass indichos per preservar las bellezzas natürelas dal Lej da Segl e sias rivas confuormamaing a las dispusiziuns chi seguan».

Ün nu pudess s'imaginar ün plü bel e profund cumplimaint al spiert, chi regna in quaist contrat, co quel, cha quatter ans plü tard il cumün da Silvaplauna firmet cun la Pro Lej da Segl ün contrat analog per la protecziun dal Lej da Silvaplauna-Champfèr, al qual l'an 1951 seguit ün contrat cul cumün da San Murezzan merit la protecziun da seis lai.

Intant las impraisas da las forzas idraulicas realisettan il proget gigantic da l'Albigna-Orlegna e Maira, pigliettan in fabrica il proget chi explotescha l'En cul Spöl ed oters affluents. La tecnica chattet uschè la via per as procurar utrò que chi la stuvet gnir refusà süsom l'Engiadina. Ils trais lais sur Charnadüras glüschiran inavant in lur serainezza, allegraran inavant ögl e cour da quels chi tscherchand pos e recreaziun as tschaintan a lur rivas. La strasora chi ris-chaiva da tuorblar lur auas ais passada, e bainbod be pacs pensaran als privels chi als innatschaivan.

A nus para, cha sün qualche spelm da la penisla Chastè bod o tard üna modesta tabla stuvess algordar a lur protectuors e tanter quels a Robert Ganzoni in prüma lingua.

Il president da la Società retorumantscha

L'an 1934 Jachen Luzzi da Ramosch, quella jada amo domicilià a Cuoira exprimì il giavüsch da gnir schlubgià da la presidenza da la Società retorumantscha. Prevezand la creschainta lavur e respunsabilità dal president in vista a l'ingaschamaint d'ün seguond redacatur dal Dicziunari rumantsch grischun, al cumanzamaint da la stampa ed ouravanttuot da la finanziaziun da l'intera intrapraisa, ingün suprastant nun as musset propens da surtour la successiun da sar Jachen. A prof. Ramun Vieli reuschit que alura da persvader il cho dal Departamaint chantunal d'educaziun, cusglier guvernativ dr. Ganzoni da's metter al timun da la SRR. El fet però per cundiziun, da nun avoir da s'occupar eir da la redacziun da las Annalas. Quaista restet perque affidada inavant al poet ramoschan.

Ils 15 december 1934 presidiescha Robert Ganzoni per la prüma vouta üna tschantada da la suprastanza. «La suprema mira da la SRR», disch el üna vouta, «ais da promover la vita spiertala rumantscha». Quaist böt nun as lascha realisar be cun l'ediziun da las Annalas e dal Dicziunari rumantsch grischun. El dumanda blerant ün program d'acziun sün ün champ cultural plü vast. Sco cha la Società istoric-antiquara grischuna provet daspö blers decennis da promover l'interess per l'istorgia organisand referats a Cuaira ed almain üna vouta l'an eir in cumüns da nos chantun, uschè aspettaiva dr. Ganzoni eir per las meras da nos movimaint rumantsch buns früts intensivichand la vita spiertala cun agüd da referats. Dürant ils 20 ans da sia presidenza quaistas manifestaziuns culturalas avettan adüna bunischem success.

La ricchezza d'ideas, e da propostas tant per acziuns co per discussiuns cun böt da sclerir ils problems da nos movimaint ais dvan-tada caratteristica eir per las tschantadas da la suprastanza. Il president nun eira improvisatur. El gniva cun impissamaints già ponderats e madürats, el ils pronunzchaiva in fuorma degna e concilianta eir cur ch'el eira sforzà da s'opponer a qualchün. Uschè eir seis plets proferts già l'an 1935 cunter las aspiraziuns irrendenticas da tscherts circuls talians fütan tals, ch'els avessan pudü gnir publichats sainza restricziuns.

Per l'avischinaziun dals idioms rumantschs al paraiva la SRR da prüm d'innan il ravuogl predestinà. Memma realist per s'azardar in experimaints da fusiun sco cha'ls prüms pioniers da nossa società avaivan fat, pensaiv' el tuottüna cha pass a pass la mancanza da vöglia da s'incler possa gnir superada. El vain già ils 22 november 1935 cun l'idea dad edir cudeschs da chant cumünaivels per tuot l'intschess rumantsch. Il cudesch da chant per la scoula «Grischun, il giuven chantadur», cumpars l'an 1942 fuolla la via a la «Guardia Grischuna», Cudisch de cant per cor viril concepius sut la tgira della Società retoromontscha ed a la «Laudinella», Cudesch da chant per cor masdo, tuots duos cumpars l'an 1948. La voluntà dad unir texts rumantschs da tuots idioms in ün cudesch madürescha l'an 1941 il Muossavia patriotic intitulà «Sulom patern», cumpilà da dr. Otto Gieré, Sep Modest Nay, Men Rauch e Gion Duno Simeon. Eir il cudesch da tarablas cumpars l'an 1951 in ün'ediziun ladina «Nossas Tarablas», 1952 in linguach sursilvan «Nossas Praulas» eira

il prüm pensà sco unic cudesch in duos idioms. Siand ch'el as volva in prüma lingia als uffants, nun as laschet quel plan realisar. Ma i vanza il fat allegraivel cha tuots duos cudeschs preschaintan üna schelta da tarablas our da tuot il Grischun rumantsch e servan dimena in lur möd listess a l'avischinaziun da nossas regiuns rumantschas.

La reputaziun da la Società retorumantscha sco organisaziun solida ed activa la portet, sainza ir tscherchand, diversas nouvas lusingiantas incumbenzas. Uschè ils iertavels da nos vegl suprastant, prof. Balser Puorger, l'affidettan l'ediziun da sias novellas, ediziun publichada in duos volüms ils ans 1952 e 1953 insembel cun l'Uniun dals Grischs. Las medemmas duos uniuns publichettan alura ils ans 1954 e 1956 eir Raquints e Meditaziuns da Schimun Vonmoos. Sar dr. Ganzoni avaiava eir fat ils prüms pass per edir l'ouvra cumpletta da Giovannes Mathis.

Las vastas cugnusentschas acquistadas sco commember da la Regenza grischuna ed alura plü tard sco commember da la Fundaziun Pro Helvetia in dumandas culturalas han adüna darcho stimulà il president da la SRR da tscherchar e cultivar il contact cullas otras culturas svizras e cun lur instituziuns. Già dal 1938 aise manzuns da cuntracambis d'ideas culla Nouva società elvetica, dal 1940 alura culla Cumischiun da radio e culla Fundaziun Pro Helvetia, ed in seguit culla Pro Grigioni Italiano, la Pro Raetia, il Servezzan svizzer da la pressa (Schweiz. Feuilletondienst). Dapertuot provaiv' el in seis möd reservà e qualvoutas ün miel circumstanzius, ma adüna correct da svagliar l'incletta per las relaziuns specialas da nos chantun, da nos pövel, nossa lingua. E sch'el eira bainvis, schi stimà e venerà in quaists circuls culturalas, schi perche ch'el nu gniva be cun seis agens pissers, ma savaiva da's approfondir eir aint ils problems e bsögns da las otras parts da nossa patria. Id ais remarchabel cha quaist bsögn dad agir in ün vast orizont nu tramurtit mai seis sen da respunsabilità pels vegls dovairs da la SRR, las Annalas ed il Dicziunari rumantsch grischun. L'annuari entrà dal 1934 in sia 48avla annada al staiva anzi uschè a cour, chi passaiva dinrar üna tschantada da la suprastanza, sainza chi and füss gni fat manzuns. Adonta dals cuosts da stampa, chi surpassan cuntinuadamaing il rechav our dal modest numer d'abunents, l'extensiun da minch' annada ais restada per uschedir constanta, uschè chi pudet gnir publichà ün richischem material litterar, folcloristic ed istoric.

Hoz cha la publicaziun dal Dicziunari rumantsch grischun proseguischa malgrà la capacità limitada da nossa stamparia in ün tempo regular e satisfacent, as stainta da s'imaginar che difficultats chi fütan da superar be per pudair dar l'an 1938 in stampa il prüm faschicul da l'ovra. Las subvenziuns bassischmas nun as basaivan amo sün conclus da las chambras, e gnivan missas in privel an per an da las cumischiuns chi elavuraivan il büdschet. An per an l'ümiliant dovair dad ir a rovar per uschedir culs mans insembel, da'ns dar ils mezs necessaris per pudair tgnair l'ovra sur l'aua via, consümaiva forzas ed entusiassem. Las relaziuns amicalas cha Robert Ganzoni avaiva cun blers cusgliers chantunals, naziunals e federals, pustüt la stima ch'el giovaiva tal cho dal Departamaint federal da l'intern, cusglier federal dr. Philipp Etter, ed alura seis dun da collavurar culla Cumischiun filologica e la redacziun dal DRG han però surmuntà quaistas enormas difficultats, da maniera cha l'an 1955, surdand il timun a seis successur el pudet dir, cha'ls ans da chüzza epidemica sajan superats e cha la nouva basa finanziaria datta tras il conclus federal dals 23 gün 1955 e da quel chantunal dals 28 november 1955 sajan bunischems garants per ün svilup prosperaivel dal Dicziunari. Ed el ha gnü radschun.

Illa radunanza generala da la SRR dals 22 november 1955 il vegl president dr. Robert Ganzoni gnit nomnà president onurari da la Società retorumscha. La pergamina chi atesta quaista undrentscha al gnit impalmada da seis successur, dr. Nicola Gaudenz, in ün act solen dictà da profuonda arcugnuschtscha.

Il fundatur da la Cumünanza radio rumantsch

Davart il svilup da las emissiuns rumantschas daspö l'an 1925 relatescha Tista Murk aint il rapport annual da la Cumünanza radio rumantsch per l'an 1953-1954. Da quel rapport resulta (p. 5) cha dr. Robert Ganzoni, daspö il 1938 rapreschantant rumantsch aint illa cumischiun dals programs da Beromünster, avaiva s-chaffi üna organisaziun consultativa chi cumpigliaiva rapreschantants da tuot ils idioms rumantschs. Da quaist savuogl sortittan 2 organisaziuns importantas: Üna pitschna cumischiun da programs da trais homens chi prestat d'ürant divers ans buna lavur ed alura, ils 12 october 1946, üna società s-chaffida aposta per guandagiar ils interess dal ru-

mantsch al radio, la Cumünanza radio rumantsch. La mira da seis fundatur e prüm president füt quella da survgnir ün portavusch dal pövel chi possa far valair noss giavüschs visavi a «Berna» e chatta planet access aint illa Società svizra da radiodiffusiun. Da l'enormità da chartas, appuntamaints, conferenzas, instanzas cha dr. Ganzoni ha gnü da scriver, ant cha per Büman 1954 la recepziun ufficiala da la Cumünanza radio rumantsch in quaist ravuogl federal füt accumulida, ingün nun ha ün'idea. Cun radschun seis successur illa presidenza, Tista Murk, disch cha'l prüm president saja stat fidel a l'intrapraisa fin cha quella dvanter majorena ed abla dad accumplir sia missiun. Il svilup vairamaing impreschiunant da las emissiuns rumantschas dvanter plü evidaint pür davo cha'l prüm pionier avaiva affidà l'organisaziun a novas persunas. Ma i resta incontestabel cha quaista vantüraivla creschentscha füss statta impussibla scha'ls pregüdizis, dubis ed impedimaints amo plü serius nun avessan cedü già avant a la tenacità dal cumbattant schlarinot.

Ils noms ufficials da noss cumüns

Il svilup da l'administraziun chantunala e federala ed impustüt quel dals mezs da comunicaziun (posta, viafier, telegraf, telefon) ha pretais fingià intuorn la mità dal 19avel tschientiner la cumpilaziun da registers ufficials dals noms dals cumüns, da fracziuns cun uffizi da posta, staziuns etc. Ils prüms registers da tal gener nu cugnuschaivan üna nomenclatura rumantscha. Schi, perfin il register dals noms locals ufficials da la Svizra, publichà dal 1911, manzuna per noss cumüns rumantschs be noms tudais-chs o talians. Daspö la fundaziun da la Lia rumantscha l'an 1919 il problem da la nomenclatura ufficiala tuorna per uschedir an per an illas discussiuns ed as cristallisescha in instanzas bainfundadas als uffizis federals e chantunals. Ma tuot paraiva dad esser invan; ün ans inculpaiva da fanatissem linguistic, da mancanza da sen per las realtats etc. Entrà l'an 1927 aint illa Regenza grischuna, dr. Ganzoni as mettet dalum vi dal stüdi da l'istorgia da la nomenclatura ufficiala e da las vias chi pudessan manar ad üna soluziun cuntantaivla da la spinusa dumanda. Vzand cha'l process da germanisaziun dals noms locals eira tuot oter co a fin, anzi ch'el cuntinuaiva sül champ dals noms da nossa pizza ed insomma in quels lös chi interessan ils alpinists, il cho dal

Departamaint d'educaziun creet il prüm üna «Cumischiun chantunala da Nomenclatura». Quaista cumischiun nomnada dal Pitschen Cussagl as cumpuona da rapreschantants da tuots trais intschess linguistics e lavura tenor il princip da la territorialità, chi nun admetta novs noms tudais-chs in terra rumantscha e taliana ed in princip natüralmaing neir viceversa. In seis 30 ans d'operusità quaista cumischiun ha puorgià la nomenclatura da nossas cartas naziunalas da differentas scalas, da maniera cha hoz las cartas dan cler sclerimaint davart la repartiziun dals linguachs da nos chantun. Main glisch get l'eliminaziun dals noms tudais-chs dals cumüns. Müdadas da tals noms po decider be il Departamaint federal da posta e viafier. Que cha la Cumischiun da Nomenclatura nu rivet da realisar sün quaist champ, que reuschit a la perseveranza da Robert Ganzoni, chi in quaista dumanda nu vezzaiva be üna questiun da prestige, ma ün töch cumbat per l'indipendenza spiertala d'üna part da nossa naziun svizra. Siand cha'l cumbattant stess ha descrit l'an 1944 l'istorgia dal «problem dals noms ufficiels in nossas vschinaunchas rumauntschas» (Annalas 58, p. 22—43), pudains rinviar per tuots detagls a quaist referat.

Pro quarta lingua

Las relaziuns amicablas tanter la Svizra e l'Italia han subi d'ürant ils ans tanter las duos guerras mundialas üna crisa bainischem seriusa in consequenza da las aspiraziuns irredentisticas cha tscherts circuls naziunalists da l'Italia propagiaivan cun creschainta vemenza. Tant ils Grischuns talians e Tessinai (cun pakischmas excepziuns) co ils Grischuns rumantschs nun as laschettan confuonder da la grammatica politica da glied sco Carlo Salvioni e Carlo Battisti, anzi, i règnaiva üna ferma tendenza da l'ignorar cumpletta- maing. Ma in vista al fat cha'l faschissem talian s'impatrunit da l'irredentissem per popularisar seis program naziunal, la defaisa organisada da vart svizra s'impuoniva adüna plü decisamaing.

In quant al rumantsch il clam da Peider Linsel «Ni Talians ni Tudais-chs» dumandaiva finalmaing üna posiziun clera da vart dal pövel svizzer invers nossa favella sco lingua independenta. Da quaista situaziun naschit il spiert da defaisa chi as manifesta aint il Sain Pitschen, l'organ da la giuvna Ladinia fingià in sia prüm' annada e

chi as cristallisescha daspö il 1931 i'l giavüsch cha l'artichel 116 da la Constituziun federala vegna müdà incirca uschè: «Il tudais-ch, il frances, il talian e'l rumantsch sun las linguas naziunalas da la Svizra. Sco linguas ufficialas vegnan decleradas il tudais-ch, il frances e'l talian». (Otto Gieré in Sain Pitschen 1931, p. 27). Nus nu vulestan far qua l'istorgia da quaista iniziativa a partir dal Sain Pitschen, passand da la moziun da Sep Modest Nay aint il Grand Cussagl (1934) a l'istanza dal Pitschen Cussagl al Cussagl federal (1935) etc. fin a la memorabla votaziun federala dals 20 favrer 1938. Ma i descha da manzunar in quaista skizza biografica l'art e part da Robert Ganzoni aint ill' acziun, chi suot il titul «Pro quarta lingua» prepalet la votaziun. Seis referat «Il rumantsch sco quarta lingua», salvà ils 1. october 1935 al cuors linguistic per magisters a Savognin ais üna bella e persvadenta motivaziun dal giavüsch dals Rumantschs. Ganzoni füt alura quel chi ils 22 mai 1936 constituit il comitè d'acziun, dal qual el in seguit gnit nomnà president cun acclamaziun. Davart la lavur cha quaist comitè prestat, da las bleischmas chartas, orientaziuns, conferenzas etc., relatet Ganzoni s'vess detagliadamaing aint il rapport annual da la Lia rumantscha pels ans 1936/37. Ma i fa dabsögn dad agiundscher, cha il stüdi da las actas dal comitè archivadas in «Chasa rumantscha» a Cuaira füssan in cas da muossar, cha quaist rapport manzuna in möd memma modest la part lavur chi incombet al president sulet.

*

Il temp chi ans separa dal di dal decess da cusglier guvernativ dr. Robert Ganzoni ais amo memma cuort per permetter ün stüdi biografic sur da quaista remarchabla persunalità. Ün' analisa objectiva da sias quasi indombrablas chartas, da seis rapports in tantas e tantas materias, dals protocols chi fixan discussiuns e deliberaziuns tuttas illas cumischiuns, ch'el presidiaiva, dvantarà però necessaria per chi chi üna jada s'occuparà da la politica culturala da la prüma mità dal 20avel tschientiner. Ingünas actas nu pudaran però revelar ils trats ils plü intims da seis character. Robert Ganzoni eira memma reservà per perder plets davart ils sentimaints e las ponderaziuns chi eiran il fundamaint da seis agir. A seis bsögn da cultivar il contact persunal cun amis e cuntschaints per ragiundscher ün böt ch'el

stimaiva degn da lavur e stainta, s'opponiva suvent il dubi, ün pudess quasi dir la temma, dad esser malinplet. El pudaiv' esser circumstanzius e cumplichà eir là ingio cha oters stimaivan las chosas per simplas ed evidaintas. L'acziun al eira ün bsögn, ma a medem temp ün pantizi. E que svagliet be memma suvent il suspet ch'el in se saja indecis, per nu dir tmüch. Chi chi però prova da far l'inventar da las ovras ch'el ha guidà a bun term, chi chi sa novas dal sproposit dad obstaculs malnüzs, dad opposiziuns per part inclegiantaivlas causa la multifarietà d'avis e d'interess materials ed ideals chi separan la società umana, per part però be il penibel resultat da quel temp, ingio cha üna part da nos pövel as perdaiva in bluords cumbats da partida, quel vain ad ün' otra conclusiun. Robert Ganzoni, üna jada ch'el s'avaiva persvas da la necessità d'üna buna chosa nu la laschaiva plü our d'ögl ed our d'man. Be uschè as poja incleger ils success ch'el obtgnet sco magistrat, sco güdisch, sco politiker social e cultural. E tuottüna brich be uschè: A sia perseveranza s'univa üna profund' amur per seis pajais e seis pövel, ed insomma per la società umana e finalmaing ün character s-chet e nöbel. El eir' ün galantom.